

УДК 378.011.3-051:005.336.(045)

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОГО САМОПІЗНАННЯ В ПІДВИЩЕННІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Єрмак Юлія Іванівна

*старший викладач кафедри педагогіки і педагогічної майстерності МДПУ імені Б.
Хмельницького*

В статті розкрито суть професійного самопізнання майбутнього вчителя як особистісної якості, спрямованої на реалізацію прагнення якомога глибше виявляти й реалізовувати внутрішній потенціал. Обґрунтовано необхідність використання прийомів професійного самопізнання, що підвищують педагогічну майстерність вчителя. Відзначено, що продуктивність професійного самопізнання вчителя підвищується в процесі самовиховання та самоосвіти. Виявлено перешкоди, що заважають професійному самопізнанню вчителя в процесі підвищення педагогічної майстерності.

Ключові слова: самопізнання, професійне самопізнання, педагогічна майстерність, самовиховання, самоосвіта.

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОПОЗНАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ

В статье раскрыта сущность профессионального самопознания будущего учителя как личностного качества, направленного на реализацию стремления как можно глубже выявлять и реализовывать внутренний потенциал. Обоснована необходимость использования приемов профессионального самопознания, повышающих педагогическое мастерство учителя. Отмечено, что производительность профессионального самопознания учителя повышается в процессе самовоспитания и самообразования. Выявлены препятствия, мешающие профессиональному самопознанию учителя в процессе повышения педагогического мастерства.

Ключевые слова: самопознание, профессиональное самопознание, педагогическое мастерство, самовоспитание, самообразование.

THE ROLE OF PROFESSIONAL SELF-KNOWLEDGE TO IMPROVE THE TEACHING SKILL OF THE TEACHER

The article reveals the essence of professional self-realization of future teacher as a personal quality, aimed at the realization of aspirations as far as possible to identify and implement internal

capacity. The necessity of use of methods of professional self-knowledge, enhancing pedagogical skills of the teacher. It is noted that the performance of professional self-discovery teachers increased in the process of self-education and self-education. Identified barriers to professional self-discovery teachers in the process of improving teaching skills.

Key words: self-knowledge, professional self-knowledge, pedagogical skills, self-education, self-education.

Постановка проблеми. Успішність професійного становлення молодого педагога залежить від того, яке значення має для нього професія педагога, яким чином розкриваються й реалізуються його потенційні можливості в навчальному процесі. Якщо вчителі активно й систематично займаються професійним самопізнанням, тобто пізнають себе як суб'єкта майбутньої педагогічної діяльності, це сприяє їх зростанню, набуттю педагогічного професіоналізму. Як свідчать педагогічні публікації й педагогічний досвід, професійний ріст учителів вимагає якісного поліпшення за рахунок розкриття й використання потенціалу учасників педагогічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз праць по досліджуваному питанню, виконані роботи стосовно вирішення проблеми професійного самопізнання вчителя поділяються на такі, що присвячені: вивченню гностичного компоненту педагогічної діяльності, розвитку перцептивно-рефлексивних здібностей і здібності до самопізнання вчителя; вивченню змісту професійного самопізнання як складової самосвідомості вчителя; дослідженню оцінки й самооцінки професійно важливих аспектів діяльності в процесі професійного пошуку людини [9]. Проте, ще недостатньо розкриті практичні моменти, які стосуються здійснення професійного самопізнання вчителів у підвищенні педагогічної майстерності.

Мета статті – розглянути і проаналізувати аспекти професійного самопізнання майбутнього вчителя у процесі підвищення професійної майстерності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах дослідження професійне самопізнання педагога розглядаємо через категорію *самосвідомості*, оскільки підвищення майстерності, перш за все, залежить від усвідомленого ставлення вчителя до професійних обов'язків. Самосвідомість, як опосередковане пізнання своїх потенційних сил, допомагає вчителю виробити ціннісно-емоційне ставлення до себе, орієнтувати власне «Я» на саморозвиток ще на початку професійного становлення. У всіх психологічних теоретичних положеннях, що подають структуру самосвідомості, самопізнання включається в самосвідомість, що забезпечує її зміст і динаміку. Професійна самосвідомість педагога є особистісним механізмом, що відіграє

важливу роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стає реальним процес саморозвитку, свідоме моделювання особистісно-професійних якостей, формування педагогічної майстерності й професіоналізму.

Успішність професійного росту педагога залежить від того, настільки він знає власні потенційні можливості та уміє їх розкрити в учнів. Питання самопізнання, розвитку самості особистості розкриваються в педагогічній спадщині А. С. Макаренка [5]. У загальних положеннях відомого педагога закладено багато ідей, присвячених вдосконаленню внутрішнього світу людини.

У творах Антона Семеновича *спрямованість внутрішнього потенціалу особистості* розкривається в гармонійному поєднанні потреби в самореалізації і саморозвитку з прагненнями допомагати іншій людині, поєднувати особисте з колективним і ставити його (колективне) на перше місце задля спільної праці. Кожна людина має від себе вимагати, бути відповідальною. «Це саме важка річ - вимагати від себе. З інших вимагати легко, а від себе - на будь-яку резину нашттовхуєшся, все хочеш себе чим-небудь вибачити» [5, с. 36].

Проблема професійного самопізнання педагога відображена в працях Г. Метельського [6], який довів, що система знань і вмінь, набута педагогом у процесі пізнання особистості учня й самопізнання, є однією з найважливіших умов творчого вирішення педагогічних завдань і служить передумовою саморозвитку педагога як суб'єкта професійної діяльності [9].

Ознаками професійного самопізнання вчителя є: відбиття у свідомості потреби в розкритті особистісно-професійних якостей у процесі набуття майстерності; наповнення самосвідомості змістом, що пов'язує вчителя з педагогічним колективом, з культурою й суспільством у цілому; ставлення до себе як до професіонала. Існує думка, що професійне самопізнання вчителя базується на самоаналізі, самооцінці, самопрогнозуванні.

Частіше всього вчені самопізнання називають процесом, що «відбувається усередині реального спілкування й завдяки» [10], й означає «пізнання себе як суб'єкта діяльності й спілкування, побудова та корекція образу «Я», наповнення змістом самосвідомості особистості» [1].

У сфері професійної праці самопізнання відіграє роль регулятора процесу. Професійне самопізнання акумулює не тільки розуміння й дотримання умов та вимог конкретної діяльності, певного зразка професійної поведінки і відносин, але також пізнання й осмислення своєї ролі, завдань і можливостей у вибраній сфері соціальних взаємин. Воно засноване на процесі пізнання особистістю себе як суб'єкта діяльності, показову сторону якого становлять професійні нюанси образу «Я» - професійної самосвідомості.

На думку Н. Кузьміної [4] визначальною ознакою для вчителів високого рівня продуктивності є неперервне самопізнання, засноване на гармонійному поєднанні всіх

компонентів досвіду, пізнанні інших людей і самого себе (висока аутопсихологічна компетентність). Їм властиві найбільш адекватна самооцінка, особлива чутливість до переваг і недоліків власної особистості та діяльності, уміння зрозуміти причини своїх творчих успіхів і невдач, уміння аналізувати й трансформувати результати власної професійної діяльності, порівнювати її з роботою інших учителів. Високопродуктивні педагоги завдяки вмілому діагностуванню своїх професійних можливостей успішно регулюють педагогічні дії, а у вирішенні поставлених завдань досягають високого рівня – трансформують не тільки систему знань, але й розвивають необхідні ціннісні орієнтації і властивості особистості [7, с. 3].

Малодослідженими є питання, що стосуються бар'єрів професійного самопізнання, шляхів їх подолання. Як відомо, існує безліч причин, з яких учителям непросто пізнавати власний потенціал. Так, роздратованість негативно впливає на професійне самопізнання педагога. О. Дубровський радить учителеві оволодівати вміннями відволікатися від проблем на певний час, щоб позбутися роздратованості. Не можна нести свій негативний настрій оточуючим людям. Іноді потрібно й поступитися. Це надасть можливість подивитися на себе з боку інших людей, прислухатися до їх зауважень. У пізнанні себе головним є адекватне сприйняття власної поведінки, результатів діяльності. «Привчайте себе до паузи перед можливим спалахом гніву. А під час цієї паузи намагайтесь осмислити ситуацію. Тоді ви встигнете дійти висновку, що гнів не дасть полегшення, а лише спричинить нові неприємності. Найкраще, якщо вам вдасться розрядитися не гнівними словами, а фізичною роботою чи вправами. Здорова фізична втома поглине ваш гнів» [8, с. 69].

Професійне самопізнання є необхідною умовою до змін, професійної самоосвіти, професійного зростання педагога. На думку С. Єлканова [3] аспекти саморозвитку майбутнього вчителя повинна містити всі основні вимоги до педагогічної професії до його особистості, до того, що становить у ній загальне, особливе й індивідуально неповторне. Він виокремлює основні риси особистості, які потребують самовиховання, а саме: соціальні та загальноособистісні риси вчителя (ідейність, громадянськість, моральність, педагогічна спрямованість, педагогічні переконання, естетичні риси); професійно-педагогічні риси (теоретична й методична підготовленість зі спеціальності, психолого-педагогічна підготовленість до професійної діяльності, розвиток педагогічних умінь та здібностей); індивідуальні риси (особливості пізнавальних процесів та їхня педагогічна спрямованість: педагогічна спостережливність, мислення, пам'ять, емоційна чутливість, вольові риси, особливості темпераменту, стан здоров'я) [8, с. 142].

Отже, зупиняючись на професійному самопізнанні вчителя як здібності та пізнавальному процесі, слід зауважити на необхідності його самовиховання. У процесі підвищення професійного рівня, на нашу думку, ще недостатньо вчителі застосовують в

практичній діяльності прийоми, способи професійного самопізнання, а саме: самоспостереження, педагогічний аналіз, педагогічна рефлексія, професійна оцінка, самопрогнозування, самопроектування й самоконтроль.

Самоспостереження - вміння педагога подивитися на себе, свої дії і відносини з боку. Періодично фіксуючи увагу на своєму стані, педагог починає краще розуміти, чого можна чекати від себе в тій або іншій ситуації. Самоспостереження надає педагогові цінну інформацію про самого себе, яка є прихованою від оточення. Самоспостереження - це не спостереження за собою зі сторони. Воно передбачає роботу пам'яті та думки, фіксацію й аналіз вчинків за певний проміжок часу. Зміст мають не події самі по собі, а те, вираженням яких думок, почуттів, ставлень та рис особистості.

Із самоспостереженням тісно пов'язана увага педагога як до себе, так і до дітей. Важливу роль у праці вчителя, як відзначає Ф. Гоноболін [2], відіграє увага самого вчителя. А його уважність як риса особистості є моральною рисою, що виявляється в уважному ставленні до дітей, в урахуванні їхніх індивідуальних і вікових особливостей. Учитель, котрий зосереджується на собі, може зосереджуватися на роботі своїх учнів, стежити за їх поведінкою, психічним станом, відношенням до уроку, уважністю, розумінням, результатами праці. І тому увага вчителя багатоаспектна, а вміння нею володіти є мистецтвом, що потребує відповідних знань і практичного досвіду. Від уваги безпосередньо залежить інтуїція, якою має оволодівати майбутній учитель. Неорганізованість, відсутність витримки і спокою, невміння зосереджуватися на роботі і розподіляти свою увагу, відсутність контакту з дітьми, загальна роздратованість заважають учителеві мобілізувати на уроці увагу і свою, й учнів [8, с. 249-251].

Педагогічний самоаналіз дозволяє розкрити причинно-наслідкові зв'язки своїх успіхів і невдач у педагогічній діяльності. Самоаналіз - це спосіб, який потребує критичної оцінки фактів, співвіднесення їх із певними цінностями. Якщо самоспостереження - процес споглядання за тим, що відбувається, то самоаналіз - процес оцінки, чому саме так сталося, через які риси самої особистості, що вимагає діапазону соціальної точки зору. Від того, у якому напрямі розвивається самоаналіз, яка глибина осмислення себе як професіонала, залежить і розвиток творчих потенцій особистості, професійне зростання і особистісне вдосконалення. Така внутрішня робота розвиває аналітичне мислення, забезпечує своєчасне внесення корективів у професійно-рольову поведінку вчителя..

Педагогічна рефлексія - спрямованість свідомості педагога на самого себе, урахування уявлень учнів про його діяльність і про те, як учитель розуміє діяльність учня. Це здатність учителя уявити собі сформовану в учня картину ситуації і на цій основі уточнити уявлення про себе. В основі рефлексії лежить самокорекція, без якої неможливою є педагогічна діяльність. Оцінюючи дії з погляду практичної діяльності, педагог постійно виправляє себе.

За допомогою професійної самооцінки координуються можливості, внутрішні психічні резерви особистості з метою і засобами діяльності. Основна функція професійної самооцінки педагога - регуляція його професійної поведінки. Чим критичніше педагог ставиться до себе, тим більш зрілим є його професійне самопізнання. І навпаки, чим сильніше розвинене самопізнання педагога на рівні його підготовки до діяльності, тим більш критичною є його самооцінка в процесі виконання діяльності. Самооцінка як інструмент самовдосконалення є важливим чинником підвищення ефективності професійної підготовки майбутнього фахівця.

Самопрогнозування є також можливістю уявити себе в певній ситуації діяльності. Це уміння педагога координувати, оцінювати, поправляти, долати самого себе - показник вищої моральної зрілості й культури, подібно до того, як вища культура мислення виявляється в умінні полемізувати із самим собою. За допомогою самоконтролю здійснюється регулярна фіксація і звірення фактичної поведінки, відношень, діяльності педагога з тим, що намічено. Ефективність самоконтролю підвищується, коли він доповнюється самозвітом у процесі практичної діяльності й самовихованням. Звітувати про свої вчинки - це означає вносити зміни у власну поведінку, стабілізувати її в потрібному напрямі і цим самим робити свою особистість об'єктом своєї свідомості.

На основі аналізу аспектів власної поведінки і завдяки логічним фактами педагог може виробити свідому установку — ґрунтовно взятися за свій професійний розвиток. Завдяки самопереконуванню можна трансформувати самосвідомість у ставленні до різних явищ життя і внаслідок цього - власну поведінку. Як вважає С. Єлканов, самопереконування потребує активної, а іноді й нелегкої мисленнєвої праці, своєрідної дискусії із самим собою. Надаючи докази та контрдокази, зважуючи «за» і «проти», людина встановлює істину і приймає її як керівну ідею у своєму житті та діяльності. Без сумніву, для самопереконування педагог має володіти аргументованою інформацією про те, в чому хоче себе переконати, цілком реальними здібностями аналізувати, порівнювати, узагальнювати [8, с.143].

Одним із суттєвих прийомів професійного самопізнання є самовипробовування, яке можна здійснити, беручи участь у спільній педагогічній діяльності, у спілкуванні з колегами в колективі та інших ситуаціях. Для випробовування професійних знань і вмінь найкраще використовувати можливості різних форм педагогічної діяльності.

Висновки. Суть визначення «професійне самопізнання педагога в процесі підвищення майстерності» розкривається через самосвідомість, суттєві характеристики, які є структурними одиницями терміну, а також завдяки функціям, що допомагають розкриттю потенційних сил. Продуктивному самопізнанню власних особистісно-професійних здібностей заважають бар'єри, до яких відноситься, наприклад, роздратованість учителя. Застосування прийомів професійного самопізнання позитивно впливає на процес підвищення професійної майстерності педагога.

Звернення до педагогічної спадщини дозволяє поглибити знання про самосвідомість, самопізнання особистості та його складники. У майбутньому доцільно було б висвітлити використання ідей самопізнання особистості А. С. Макаренка на практиці. Перспективним напрямом подальшого дослідження є висвітлення педагогічних умов професійного самопізнання педагога в процесі набуття педагогічної майстерності.

Список використаних джерел

1. Боброва Е. М. Психологические особенности профессионального самопознания студентов педагогического вуза : автореф. дисс. канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Е. М. Боброва. – М., 1989. – 23 с.
2. Гоноболин Ф.Н. Внимание и его воспитание / Ф.Н. Гоноболин. — М., 1972.
3. Єлканов С. Б. Основи професійного самовиховання майбутнього вчителя. Педагогічна творчість і майстерність / С. Б. Єлканов. – К., 2000.
4. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя : (тексты лекций) / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев; Гомельс. гос. ун-т, Каф. педагогики и психологии. — Гомель : ГГУ, 1976. — 57 с.
5. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1977. – Т. 1. – С. 397; Т 2. – 320 с.
6. Метельский Г. И. Психологические особенности гностической деятельности личности учителя / Г. И. Метельский. – Л., 1979. – 136 с.
7. Мешко О. Професійне самопізнання майбутнього вчителя як умова становлення його педагогічної позиції / О. Мешко // Психологічні науки. - 2010. - № 54. — С. 235-239.
8. Педагогічна майстерність: хрестоматія : навч. посіб. / упоряд.: І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.; за ред. І. А. Зязюна. - К. : Вища шк., 2006. — С. 249-251.
9. Рукавишникова Н. Г. Профессиональное самопознание студентов педагогического вуза : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Н. Г. Рукавишникова. - М., 2003. - 21 с.
10. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.